

ВІДГУК

**на кандидатську дисертацію Мельника Олега Володимировича
«Еколого-географічний аналіз проблем природокористування на
локальному рівні в умовах адміністративно-територіальної реформи»,
представлену до захисту у спеціалізовану вчену раду К. 32.051.08
у Волинському національному університеті імені Лесі Українки,
на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук
зі спеціальності 11.00.11 – конструктивна географія
та раціональне використання природних ресурсів**

Дисертаційна робота О.В. Мельника присвячена дослідженню, розробці та обґрунтуванню конструктивно-географічних засад використання природних ресурсів, що є галуззю людської діяльності з широким колом соціальних, економічних та екологічних проблем і спричиняє потужне навантаження на навколишнє природне середовище.

Особливої актуальності ці проблеми набули на етапі завершення адміністративно-господарської реформи в Україні, оскільки раціональне природокористування і збереження довкілля є найважливішими чинниками динамічного розвитку економіки, задоволення соціальних потреб, запобігання зниженню рівня життя і подальшій депопуляції населення в умовах вичерпання ресурсів та погіршення екологічного стану навколишнього середовища. В Україні, де склалися несприятливі умови переходу до сталого розвитку суспільства, проблеми раціонального природокористування потрібно починати розглядати не з регіонального рівня, а локального, тобто з кожного адміністративного району, чи взагалі, територіальної громади (ТГ), що наразі відноситься до рівня актуальних питань організації збалансованого природокористування та подальшого вдосконалення теорії й методики антропогенного ландшафтознавства.

Сталий розвиток вимагає чіткого підходу до використання ресурсів. Одним з основних результатів децентралізації в Україні стала передача на рівень територіальних громад відповідальності за власний розвиток, що вимагає комплексного підходу до управління активами у громадах і визначається значними розбіжностями у поглядах та думках експертів і науковців. В умовах системних реформ, які стимулювали посилення ролі та

розширення функцій місцевого самоврядування, це питання набуло особливої актуальності. Водночас у розвинених країнах та на міжнародній арені до нього прикута посилена увага впродовж тривалого періоду часу.

Великими проблемами постають питання довкілля – нові вимоги до низько вуглецевої економіки, обмеження доступу до питної води, просування сухих зон на північ, що порушуватиме традиційне сільське виробництво.

В цих умовах виграватиме той, хто раніше почне займатись адаптацією громад до таких викликів, хто стимулюватиме розвиток місцевих локальних виробництв, спрямованих передусім на ринок громади, хто матиме території для прийняття у себе жителів з інших міст і регіонів, де ситуація може бути суттєво гіршою.

Тривалий час на міжнародному та державному рівнях порушувалось питання централізованого управління природними активами, тобто природними ресурсами, залученими до господарського обороту або використаними у виробництві товарів чи наданні послуг, та запропоновано впровадження концепції участі, основною ідеєю якої було врахування інтересів усіх зацікавлених сторін.

Поширення набула ідея управління природними ресурсами за участі місцевих громад, яка, попри різні напрями реалізації на практиці, ґрунтується на чітко визначених принципах (субсидіарності, стійкості, справедливості, підзвітності, ефективності, активності, адаптивності, екологічної відповідальності, інклюзивності). Якісне управління природними активами на рівні територіальних громад пов'язана з повноваженнями органів управління у сфері надання якісних публічних послуг, зокрема щодо водопостачання та водовідведення, управління земельними ресурсами, збереження навколишнього природного середовища, розвитку туризму тощо.

В Україні об'єднання громад створює поки що передумови для такого подальшого розвитку економіки, і цим базисом є розбудова інфраструктури, яка не можлива без землі, територій, населення..

Представлена робота є ґрунтовним еколого-географічним аналізом проблем природокористування на локальному рівні в умовах адміністративно-територіальної реформи, дослідженням результатів впливу господарського природокористування на формування екологічної ситуації безпосередньо в Іваничівському районі Волинської області. Розроблені заходи з її оптимізації, проведення та планування землекористування в регіоні, вироблення ефективних рекомендацій щодо зниження антропогенного навантаження.

Виходячи з поставленої мети дослідження: здійснити еколого-географічну оцінку впливу господарського природокористування на довкілля у територіальних громадах в межах адміністративного району Волинської області та розробити заходи з оптимізації геоекологічного стану території, автор успішно розв'язав завдання, які відзначаються новизною.

Дисертаційне дослідження має безпосередній зв'язок з тематикою науково-дослідних робіт географічного факультету та кафедри фізичної географії Волинського національного університету імені Лесі Українки, зокрема з темами: «Основи раціонального природокористування та охорони природи Західного Полісся» та «Природні ресурси Волинського Полісся: ресурси та проблеми раціонального використання». Результати дисертаційного дослідження безпосередньо використані у навчальному процесі географічного факультету Волинського національного університету імені Лесі Українки під час викладання дисциплін «Ландшафтна екологія», «Прикладне ландшафтознавство» «Фізична географія України», «Конструктивна географія» та «Основи раціонального природокористування і охорона природи» (довідка № 03-28/03/317 від 05 лютого 2021 р.). Пропозиції з удосконалення системи використання порушених нераціональним природокористуванням територій та об'єктів землекористування знайшли своє застосування в діяльності Управління екології та природних ресурсів Волинської обласної державної адміністрації (довідка № 288/1.15/2-21 від 10 лютого 2021 р.), а також у діяльності територіальних громад, зокрема, результати дисертаційного дослідження запроваджені Поромівською сільською радою (довідка № 186 від

11 лютого 2021 р.) та Павлівською сільською радою (довідка № 135/02.1-05/2-21 від 15 лютого 2021 р.).

Мета наукової роботи О.В. Мельника цілком узгоджена з темою дослідження, а зазначені і розв'язані завдання відповідають меті повністю. Об'єкт і предмет дослідження загалом співвідносяться один з одним. Методологія і методика дослідження є конструктивно-географічними за змістом, логічні і цілком зрозумілі. Наукова новизна полягає: в еколого-географічному визначенні результатів впливу господарського природокористування на формування екологічної ситуації в Іваничівському районі Волинської області та розробка заходів з її оптимізації; проаналізовано ретроспективу та створені картосхеми сформованих часових груп поселенської освоєності території Іваничівського району від найдавніших часів і до сьогодення; проаналізовано умови та районувано території локального рівня за видами природокористування; картографічно відображені територіальні відмінності кількісних та якісних показників нераціонального природокористування; розроблено математичну модель оцінки глибини впливу господарської діяльності на геоекологічну ситуацію в районі; визначено екологічно допустимий рівень раціонального природокористування та окреслені заходи з оптимізації геоекологічної обстановки та природокористування в ТГ в межах Іваничівського району; удосконалено поняття макролокального рівня концептуального принципу багаторівневого аналізу природокористування із введенням до нього, крім агломерацій і вузлів, таких елементів, як адміністративний район та територіальна громада; методику конструктивно-географічного дослідження умов природокористування та сутність раціонального природокористування й специфіку господарського використання територій.

Подальшого розвитку набули: оцінка сучасного стану господарських систем Волинської області, виявлено їх регіональні відмінності та особливості; систематизація наявного досвіду раціонального використання та сталого розвитку трансформованих територій.

У цьому, власне, і полягає практичне значення виконаної роботи, безпосередньо пов'язане із Регіональною програмою Волинської обласної державної адміністрації «Стратегія економічного і соціального розвитку Волинської області на 2016–2020 рр.», Загальнодержавною програмою розвитку заповідної справи на період до 2020 року та реалізацією державних і цільових програм передбачених Водним Кодексом України, Указом Президента України «Про заходи щодо підтримки водогосподарсько-меліоративного комплексу», районною програмою екологічного спрямування «Екологія 2017–2022», затвердженою рішенням Іваничівської районної ради від 23.12.2016 №11/18.

Особистий внесок здобувача у реалізацію зазначеної мети і завдань відповідно теми роботи значний. Апробація основних результатів дисертаційного дослідження здійснювалася упродовж 2005-2021 рр. (участь здобувача у роботі конференцій різного рівня, наукових семінарах, публікаціях матеріалів у зарубіжних та вітчизняних фахових виданнях).

В основному змісті роботи автор розкриває теоретичні і методичні аспекти еколого-географічного дослідження процесів антропогенного природокористування на локальному рівні, а саме в Іваничівському районі Волинської області, за умов перебігу адміністративно-територіальної реформи в Україні. Проведений аналіз ретроспективи дослідження поняття «природокористування» та запропоновано різні погляди на властивості, структуру та класифікацію видів природокористування. Розкрито специфіку ведення та описані етапи формування понять про раціональне природокористування. Визначено сутність господарського природокористування за видами.

Розглянуті теоретичні аспекти та обґрунтовані методи дослідження природокористування локального рівня на прикладі адміністративного району, застосововано системний підхід до обґрунтування раціонального поводження з природними ресурсами, розроблений, побудований та проаналізований відповідний алгоритм еколого-географічного дослідження проблем природокористування в Іваничівському районі Волинської області.

Проведено оцінку фізико-географічних умов, що впливають на формування природно-ресурсного потенціалу Іваничівського адміністративного району, та є чинниками перебігу процесів природокористування. Досліджені природні та антропогенні ландшафтні системи адміністративних одиниць чи територіальних громад (ТГ) в складі району. Здійснено оцінку геологічних і геоморфологічних умов, вплив клімату, руху поверхневих і підземних вод, ґрунтового складу. Докладно описані геоекологічні складові формування флори і фауни регіону. Визначено вплив як природних, так і техногенних процесів і чинників на формування еколого-геоморфологічної та еколого-географічної ситуацій в районі. Специфічне їх поєднання зумовило просторову диференціацію екологічної напруги різного ступеня її реалізації у вигляді спектру небезпечних процесів. Проаналізовано сучасний стан природних ресурсів та ступінь антропогенної трансформації території, де спостерігаються певні види природокористування.

Зроблена спроба ретроспективно виділити часові періоди освоєння нинішньої території Іваничівського району. Для визначення поселенського навантаження на територію Іваничівського району і прилеглої території складено картосхеми щільності населених пунктів і динаміки поселенського навантаження.

Запропонована методика комплексної оцінки трансформації довкілля за різних видів природокористування, яка, на відміну від існуючих, дає можливість комплексно аналізувати рівень антропогенної трансформації територій промислово розвинених регіонів з урахуванням валового регіонального продукту (ВРП) та кількості населення території. Розроблена відповідна математична модель оцінки ступеня впливу на довкілля.

Розрахований коефіцієнт антропогенної трансформації районів Волинської області, індекс ВРП територій кожного району та коефіцієнт трансформації довкілля за різних видів природокористування. Розроблені шкала коефіцієнтів трансформації територій районів Волинської області та картосхема трансформації довкілля за різних видів природокористування.

Визначено проблеми та перспективи раціонального використання природних ресурсів у межах адміністративних одиниць району. Запропоновані заходи оптимізації просторово-функціональної структури господарських об'єктів та напрями удосконалення системи поводження з природними ресурсами в умовах сталого розвитку.

Заслуговує на увагу перший розділ дисертації, де з позицій конструктивно-географічних досліджень виконаний аналіз чинних науково-методичних і прикладних розробок за предметом і об'єктом дослідження, обґрунтована стратегія дослідження. у логічній послідовності викладені теоретико-методологічні засади конструктивно-географічного еколого-географічного аналізу проблем природокористування адміністративно-територіального району; висвітлені особливості оцінки проблем природокористування в умовах сталого розвитку; проаналізовано термінологічну базу та класифікацію видів природокористування, окреслено його концептуальні аспекти для адміністративного району; побудовано алгоритм еколого-географічного дослідження природокористування Іваничівського району Волинської області.

О.В. Мельник зазначає, що для обґрунтування раціонального природокористування на регіональному рівні необхідно узгодити інтереси його суб'єктів (промисловість, сільське, лісове, рекреаційне господарства тощо) оптимально так, щоб не завдавати шкоди довкіллю. Для цього необхідно використовувати еколого-географічний аналіз як диференційоване здійснення для геоморфосистем різного рангу екологічного нормування антропогенних навантажень на геосистеми, що порушують стан природного середовища.

За умов інтенсивного розвитку адміністративної реформи в Україні, автором пропонується розширення поняття макролокального рівня комплексного природокористування із введенням до нього, крім агломерацій і вузлів, таких елементів як адміністративний район та територіальна громада.

В умовах конкретного дослідження еколого-географічних проблем природокористування Іваничівського району та з метою спрощення понятійного апарату О.В. Мельник пропонує користуватися терміном

«локальний рівень». В основу виділення територіальних рівнів покладені політико-адміністративні одиниці.

Для оцінки геоекологічного стану природного середовища локального рівня ієрархії використані концепції еколого-геоморфологічних ситуацій, які становлять базовий об'єкт еколого-геоморфологічного картографування і відображають проблеми сучасного земле-, водо-, лісокористування та експлуатації мінерально-сировинних ресурсів, а також територіальну систему життєзабезпечення людини.

Для вивчення і обґрунтування розв'язання проблем природокористування в Іваничівському районі Волинської області був створений відповідний алгоритм еколого-географічного дослідження залежності стану довкілля в адміністративному районі від номенклатури та обсягів проведення робіт з природокористування.

У другому розділі автором здійснено дослідження фізико-географічних умов Іваничівського району як основи природокористування, визначено вплив регіональних природних чинників на формування господарського комплексу краю. Зокрема, проаналізовано рельєф, геолого-геоморфологічні та гідрокліматичні умови території, ґрунтово-рослинний покрив, а також природні комплекси і ландшафтні системи району.

Враховуючи, що в Україні триває реформа місцевого самоврядування та продовжується процес децентралізації, Іваничівський район, як адміністративна одиниця, скасований. Тому для оцінки еколого-географічних проблем природокористування краю О.В. Мельник пропонує користуватися адміністративно-територіальним принципом і, умовно, саме в частині поводження з природними ресурсами, досліджувати Іваничівський район разом з містом Нововолинськ та сільськими радами, які до 2021 р. входили до його складу (у межах адміністративного поділу до прийняття Постанови Верховна Рада України № 3650 від 17.07.2020 р. «Про утворення та ліквідацію районів»).

Третій розділ є аналітичним за змістом й дозволяє ознайомитись із геоекологічними наслідками господарської діяльності на території Іваничівського району, описані історичні етапи освоєння та поселенського

навантаження на територію району; проаналізовано види, масштаби і геоекологічні наслідки господарської діяльності в Іваничівському районі та обґрунтовано рівень показників здоров'я населення як індикатора стану довкілля. Запропоновані відповідні методики для визначення рівня антропогенної трансформації території

Цінність четвертого розділу полягає в обґрунтуванні заходів з оптимізації геоекологічної ситуації та природокористування в Іваничівському районі Волинської області, окреслено напрямки екологізації господарського комплексу краю, обґрунтовано перелік заходів із поліпшення земле-, водо-, лісокористування та поводження з відходами в районі, визначено шляхи оптимізації рекреаційної і природно-заповідної діяльності.

Висновки є цілком аргументованими та узагальнюють проведення наукового дослідження.

Основні положення дисертаційної роботи не викликають заперечення. Їх вірогідність була забезпечена системним аналізом теоретичного та емпіричного матеріалу, методологічно-методичною позицією автора. Разом із тим, по суті роботи, можна висунути окремі зауваження та питання до О.В. Мельника, а саме:

1) У вступній частині зазначено: «Іваничівський район Волинської області, як складова новоутвореного в результаті адміністративно-територіальної реформи Володимир-Волинського району, разом з новосформованими територіальними громадами, за природними умовами, запасами ресурсів, географічним розташуванням, демографічним потенціалом і прилеглою територією належить до унікальних регіонів заходу України» Доцільно було б детальніше обґрунтувати унікальність території дослідження, зважаючи на тему дисертаційної роботи.

2) У п. 2.1 «Рельєф та еколого-геоморфологічні умови» вказується, що «Морфоструктура Волинської височини чітко відбиває простягання тектонічних розломів (Володимир-Волинського, Волинського, Сокальського та ін.) і розміщення локальних брахіантиклінальних структур. Особливості рельєфної морфоструктури тут зумовлені протіканням ярково-балкових і

карстових форм». Доцільно вказати: «Морфоструктура Волинської височини відповідає простяганню тектонічних розломів (Володимир-Волинського, Волинського, Сокальського та ін.) і розміщенню локальних брахіантиклінальних структур. Особливості рельєфу також зумовлені розвитком флювіальної морфоскульптури, яка представлена яружно-балковими і карстовими формами».

3) У п. 2.3 «Кліматичні чинники» зазначено, що: «Для характеристики клімату використані дані спостережень Володимир-Волинської метеостанції». Правильна назва «метеорологічна станція Володимир-Волинський». Також зроблені посилання на використані джерела [70, 136, 149, 151, 175], відповідно 1998, 1960, 2000, 1975 та 1984 рр. З метою розкриття сучасних фізико-географічних умов території дослідження як основи розвитку раціонального природокористування, а саме кліматичних умов, варто використовувати сучасні наукові видання. Також, станом на сьогодні, упродовж березня-травня 2021 р., здійснено перехід на нові затверджені кліматичні норми.

4) У п. 3.1 «Етапи освоєння та поселенське навантаження на територію району» доцільно було б більш чітко визначити періоди освоєння території (наприклад: доскіфський (до VII ст. до н.е.), скіфський (VI ст. до н.е. – VI ст. н.е.), Київської Русі (VII-XIII ст.), народної колонізації (XIV-XVIII ст.), початкового промислового освоєння (XIX – початок XX ст.), радянський період (20-80-ті роки XX ст.), сучасний період (90-ті рр. XX ст. – початок XXI ст.) та, відповідно, пов'язати з ними виникнення поселень.

Виникають запитання щодо тверджень: «Кількість селищ у X–XIII ст. дещо збільшилась. Причиною і надалі була значна лісистість і недостатня родючість земель» (с.93); «З 24 серпня 1991 р. Іваничівський район входить до складу України» (с.96).

5) У п. 3.2 «Видовий спектр та масштаби впливу господарської діяльності на природне середовище» вказано, що : «Промисловість, сільгоспвиробництво, капітальне будівництво, зовнішній транспорт, склади та бази складають основу господарського комплексу сучасного селища Іваничі» – склади та бази

відносяться до певного підприємства чи галузі.

Автор зазначає: «Майже всі діючі копальні уже виробили всі свої балансові запаси і володіють невеликим залишком часу функціонування (до п'яти років), а шахта № 5 уже призначена до закриття в найближчій перспективі [74, 159]. 1977–1981 рр. здійснена спроба розробити проект нових запасів (кондицій) для шахт Нововолинського ГПР [43] з потужністю пластів до 0,7 м, але через малу їх потужність та ізолюваність окремих вугільних площ було прийнято рішення про недоцільність розробки [74]». Враховуючи використані джерела, на які зроблені посилання, процес закриття чи реконструкції шахт повинен вже закінчитись.

Представлені у таблицях 3.5, 3.6, 3.7, 3.8, 3.9, 3.11, 3.12 останні дані датовані 2018 р., доцільно було б доповнити показниками за 2019-2020 рр.

6) Можливо, характеризуючи рельєф, геологічні, геоморфологічну будову, гідрологічну мережу, ґрунтовий покрив території дослідження (с. 60-85), варто було б для наочності використати відповідний картографічний та графічний матеріал.

7) Чому «Чим промислова продукція є дорожчою, тим більш небезпечнішим і масштабнішим впливом на довкілля відзначається виробництво» (с.152)?

8) Ознайомлення з дисертацією виявило, що у тексті зустрічаються окремі технічні, стилістичні та граматичні помилки, а саме:

- дуже часто використовується прийменник «при», що не завжди доречно, його варто замінювати на: «завдяки», «внаслідок», «упродовж» тощо;

- мають місце незначні помилки у оформленні списку використаних джерел та картографічних матеріалів.

Однак, вказані недоліки не зменшують позитивне враження про роботу і не знижують наукової цінності дисертаційного дослідження, а можуть бути враховані у подальших напрацюваннях над поставленим науковим питанням. Вони не впливають на загальну оцінку виконаної роботи, яка є самостійним,

цілісним, оригінальним і завершеним результатом наукового пошуку здобувача.

Загальний висновок: дисертація «Еколого-географічний аналіз проблем природокористування на локальному рівні в умовах адміністративно-територіальної реформи» виконана на належному науково-теоретичному і практичному рівнях, відповідає за змістом та оформленням сучасним вимогам такого типу робіт, а її автор, Мельник Олег Володимирович, за умов успішного захисту, заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю 11.00.11 – конструктивна географія та раціональне використання природних ресурсів.

25 серпня 2021 р.

Офіційний опонент:
кандидат географічних наук, доцент
кафедри географії та методики її навчання
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини

О.І. Ситник

Підпис офіційного опонента
Ситника О.І. засвідчую

Ректор Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини,
доктор педагогічних наук, професор

О.І. Безлюдний